

INVENTARIS VAN HET FONDS LELIENDAAL (VALLIS LILIORUM, VAL-DES-LYS) OP HET STADSARCHIEF TE MECHELEN INLEIDING

Over de norbertinessenpriorij Leliëndaal te Hombeek, later te Mechelen, bestaat een enigszins verouderde, maar toch waardevolle studie van E. NEEFFS: *Le Monastère du Val-des-Lys (Leliëndaal)*, Leuven, 1868, 43 p. Het *Monasticon beige* kon nog geen notitie opnemen omdat het archieffonds van dit klooster dat zich voor het overgrote deel bevindt op het Stadsarchief te Mechelen, slechts heel gedeeltelijk en voor 4/5 niet geklasseerd en geïnventariseerd was.

In het begin van de jaren zestig van deze eeuw deed F.L. Van de Wijngaert, medewerker-archief, een eerste, verdienstelijke poging om enige orde in dit fonds te scheppen. Hij verzamelde vooreerst de weinige stukken, opgenomen in de inventaris van P.J. Van Doren en V. Hermans, met nog honderden losse akten die in dozen en pakken werden bewaard, maar nergens officieel geboekt stonden. Vervolgens behandelde hij al deze stukken qua materiële verschijningsvorm (wassen, persen, enz...) en rangschikte ze dan chronologisch na een voorlopige datering op de omslag te hebben aangebracht. De grote verdienste van dit werk, afgezien van de vooruitgang in zake materiële toestand van het fonds, was dat het nu als een homogeen blok voor inventarisatie klaar lag.

Uiteindelijk kan volgende indeling worden gevolgd:

- I Organisaatie van het klooster.
- II Religieuze aangelegenheden.
- III Varia.
- IV Het domein, inkomsten en uitgaven.

In totaal worden 500 nrs. behandeld. In deel VI van de inventaris van P.J. Van Doren en V. Hermans werden slechts 93 losse stukken vermeld ¹, terwijl deel VIII door V. Hermans alleen de 19 registers vermeldde ².

Aan de stukken bewaard op het Rijksarchief te Antwerpen kan hier eveneens aandacht worden besteed. Het belangrijkste stuk daar bewaard, is een cartularium, aangelegd onder leiding van proost Lodewijk vanden Bergh (1528-1543) op initiatief van Vergilius van Lymoges, generaal-abt en reformator van de Orde van Prémontré die bij gelegenheid van een algemene inspectietocht langs de premonstratenzerkloosters van Brabant en Vlaanderen op 28 mei 1532 ook Leliëndaal te Hombeek bezocht. Het cartularium bevat thans nog 653 akten. Oorspronkelijk waren er misschien meer dan duizend, maar tengevolge van de vreselijke lijdensweg van het klooster tijdens de godsdiensttroebelen der 16de eeuw ging bijna de helft hiervan verloren. Zij kunnen gedateerd worden tussen 1235 (n.st.) en 1542, met een viertal uitzonderingen uit 1188, 1198, 1128 en 1567 ³. Van dit cartularium, dat zich thans op het Rijksarchief te Antwerpen bevindt en dat pas omstreeks 1970 werd teruggevonden tussen de "manuscripts divers" op het Algemeen Rijksarchief te Brussel, waar het slechts omstreeks 1907 was binnengekomen, kon het Stadsarchief Mechelen dank zij de welwillende medewerking van Dr. J. Rombauts, Conservator van het Rijksarchief te Antwerpen een fotografische kopie verwerven ⁴. De

¹ P.J. VAN DOREN en V. HERMANS, *Inventaire des archives de la ville de Malines*, dl. VI, Mechelen, 1876, p. 252-275.

² V. HERMANS, *Inventaire des archives de la ville de Malines*, dl. VIII, p. 168-170.

³ J. ROUHART-CHABOT, *Le cartulaire du prieuré du Val-des-Lys (Leliëndaal) à Hombeek*, in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, dl. LXXIV, 1970, p. 46-59.

⁴ Mechelen, *Stadsarchief*: Handschrift, nr. 237, I en II.

rest van het fonds te Antwerpen bevat benevens een dertigtal losse akten (meestal van zuiver financiële aard) twee dossiers betreffende de afschaffing van het klooster in 1783, voornamelijk bestaande uit documenten afkomstig van de commissaris, aangesteld door de Kas van Religie, Wirix de Tercam. Tenslotte berust te Antwerpen nog een cijnsboek uit de tweede helft van de 15de eeuw, minder uitzonderlijk, omdat er op het Mechelse Stadsarchief nog een zevental andere van vroegere datum zijn.

Ook het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen bezit enkele documenten betreffende Leliëndaal. In functie van hun aanwezigheid te Mechelen enerzijds en in het vooruitzicht van een mogelijke toekomstige fusie van beide archieven anderzijds, leek het niet onverantwoord deze documenten in de doorlopende nummering op te nemen (evenwel met de vermelding: M., A.A. : Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief). Tenslotte bevinden zich in de archieven van de premonstratenzerabdijen Park en Tongerloog nog een paar losse stukken betreffende de proosten, die eerst uit Park, vervolgens, na 1636, uit Tongerloog afkomstig waren. Deze stukken worden hier alleen ter intentie van de vorser vermeld; opname in het klassement leek onverantwoord.

Een korte samenvatting van de historiek van het klooster, zoals die uit de reeds bestaande literatuur naar voren komt, aangevuld met enkele randbemerkingen die uit de inventarisatie opdoemen, lijkt hier op zijn plaats. Het is uiteraard niet de bedoeling hieraan de pretenties van een diepgaande studie te hechten. Dat zulke studie zou kunnen gerealiseerd worden is de bestaansreden van deze inventaris. Zowel het cartularium als de losse stukken zouden kunnen laten vermoeden dat Leliëndaal te Hombeek gesticht werd vóór 1229, hoewel meer algemeen 1233 wordt voorop gezet als stichtingsjaar⁵. De initiatiefnemer tot de stichting was zeer waarschijnlijk de pastoor van Hombeek, Lambertus van Nossegem. Het pastoraatsrecht over deze parochie behoorde toen aan de benediktinessenabdij van Kortenberg⁶. Nog tijdens de eerste helft der 13de eeuw kreeg het jonge klooster dat met medewerking van de abdij van Kortenberg en de norbertinessenpriorij van Gempe (Insula-Ducis te St. Joris-Winge), afhankelijk van Park bij Leuven⁷, werd gesticht, diverse schenkingen, onder andere van de Berthouts en de Brabantse hertogen⁸.

⁵ Cfr. inventarisnummer 23. E. NEEFFS, *o.c.*, p. 2 dateert de bulle van Paus Gregorius IX, die geestelijke en materiële voordelen toekent aan de premonstratenzen, van 1228, wat zeer waarschijnlijk is daar in deze periode de pauselijke kanselarij vermoedelijk de kerststijl hanteerde. Zoals J. ROUHART-CHABOT echter terecht opmerkt gaat het om een *vidimus*, inderdaad in 1269 ten voordele van Leliëndaal gegeven door Aubertus de Maria, kanunnik en officiaal van Laôn, van een bulle van Paus Gregorius IX in 1228 gegeven ten voordele van de gehele Orde van Prémontré. Hieruit mag dus niet besloten worden tot het bestaan van Leliëndaal in 1228 (cfr. J. ROUHART-CHABOT, *o.c.*, p. 57).

⁶ IDEM, *ibidem*, p. 3 en IDEM, *Abbaye de Kortenberg*, in *Monasticon beige*, tome IV, Brussel, 1964, p. 243-269.

⁷ "Insula Ducis, avia Horti Conclusi (cfr. *infra* (22)), et mater Vallis Lilliorum" zegt A. WICHMANS in zijn *Brabantia Mariana Tripartita*, Antwerpen, 1632, p. 788. Cfr. P. PIIJNS-RIGO, *Prieuré de l'Île-Duc, à Pellenberg, puis de Gempe à Winge-Saint-Georges*, in *Monasticon beige*, tome IV, troisième volume, Brussel, 1969, p. 829-850.

⁸ Cfr. J. ROUHART-CHABOT, *Le cartulaire...* p. 56 en de nrs. 48, 49, 51, 57, 62, 68, 86, 462 en 465 van deze inventaris. In 1234 geeft hertog Hendrik I van Brabant aan Leliëndaal het visrecht in de Zenne, vanaf de brug van Zemst tot de brug van Heffen (MIRAEUS-FOPPENS, *Diplomatum Belgicarum nova collectio, dl. III* Brussel, 1734, p. 95). Eén van de Berthouts, Wouter VI (II te Mechelen), gaf vervolgens een gelijkaardig visrecht in de Zenne, maar dit maal van bij de brug van Weerde tot bij de kerk van Leest. In 1242 werd deze gift door hertog Hendrik II bekrachtigd (E. NEEFFS, *o.c.*, p. 5 en MIRAEUS FOPPENS, *o.c.*, p. 95). Cfr. inventarisnummers 48 en 49.

Weldra echter ontstonden er moeilijkheden tussen de nieuwe priorij en haar burenen, meer bepaald met Kortenberg, over de zogenaamde novale tienden⁹ en over allerlei rechten van religieuze aard waaraan financiële voordelen vastzaten, die eertijds door de pastoor van Hombeek werden opgestreken en uitgeoefend. Door de vestiging van de priorij verliep een belangrijk deel van de parochianen van Hombeek naar Leliëndaal, zodat de inkomsten van de pastoor gevoelig daalden. Daar deze, ingevolge het patronaatsrecht, van Kortenberg afhing, bracht ook dit probleem nieuwe conflicten tussen norbertinessen en benedictinessen¹⁰. Ondertussen waren de officiële bekrachtigingen van de stichting door de bisschop van Kamerijk¹¹ en door de autoriteiten in Rome¹², niet uitgebleven. Ook Arnold van Zellaer, stichter van 12 "kleine" kanunnikenprebenden in St.-Rombouts, schonk in 1255 en 1259 diverse tienden op gronden te Hombeek, Zaventem, Meisbroek en Steenokkerzeel¹³. In 1265¹⁴ bekrachtigde Wouter Berthout de Grote VII (III te Mechelen)¹⁵ nogmaals de door zijn vader, Wouter VI (II te Mechelen)¹⁶ gedane schenkingen.

In de loop van de late 13de en eerste helft der 14de eeuw groeide het bezit van het klooster gestadig aan, vooral door schenking, aankoop of afkoop van cijzen en renten¹⁷ en, vooral dan na 1340, door verrijking¹⁸. Waarschijnlijk was dit laatste hoofdzakelijk het gevolg van de slechter wordende economische toestand in het Mechelse, voortspruitend uit de crisis van de lakennijverheid. Aanvankelijk (13de - 14de eeuw) zou men, zoals de verhalende bronnen, onder enigszins legendarische bewoordingen laten vermoeden, het aantal religieuzen op 18 gehouden hebben¹⁹; later werd dit getal probleemloos overschreden²⁰.

Dat het klooster Leliëndaal te Hombeek voldoende bevolkt was en tevens aanzien genoot als een religieuze instelling met hoogstaand moreel en spiritueel leven, blijkt in 1411, wanneer de abt der norbertijnerabdij Tongerlo, zich op verzoek van Arnold van Crajenhem, heer van Grobbendonk en zijn vrouw Johanna van Steenvoert²¹ tot de priorin van Leliëndaal richt om een aantal religieuzen (4 in totaal) een nieuwe stichting onder de naam Gesloten of Besloten Hof (Hortus Conclusus)²² te Herentals te laten beginnen. In de eerste helft der 16de eeuw lijkt de priorij een hoogtepunt van bloei en welvaart bereikt te hebben, waarvan o.m. het opmaken van het cartularium²³ door proost Lodewijk vanden Bergh getuigt. Deze welvaart ging evenwel zoals maar al te vaak

⁹ De novale tienden zijn tienden die toekomen aan de persoon of instelling die een woest stuk grond heeft ontgonnen en vervolgens voor winning heeft uitgegeven (Ch. DU FRESNE, Sgr. DU CANGE, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, dl. IV, Parijs, 1733, kol. 1228). In 1250 geeft hertog Hendrik III 25 bunder, met de tienden die er op rusten aan Leliëndaal: *in wastina de Humbeka* (cfr. inventarisnummer 51).

¹⁰ Cfr. J. ROUHART-CHABOT, *Le cartulaire...*, p. 56, E. NEEFFS, *o.c.*, p. 6 en 7 en inventarisnummers 48, 60, 61, 62 en 63.

¹¹ E. NEEFFS, *o.c.*, p. 5 en A. SANDERUS, *Chrorographia Sacra Brabantiae*, dl. I, 's Gravenhage, 1736, p. 409.

¹² A. SANDERUS, *o.c.*, p. 409-410.

¹³ E. NEEFFS, *o.c.*, p. 6 en inventarisnummers 56, 58 en 62.

¹⁴ MIRAEUS-FOPPENS, *o.c.*, p. 124. Origineel: inventarisnummer 64.

¹⁵ J. BAERTEN, *Berthout, Wouter VII* in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. I, Brussel 1964, kol. 185-186.

¹⁶ IDEM, *Berthout, Wouter VI, ibidem*, kol 184-185.

¹⁷ Inventarisnummers 45-204 passim.

¹⁸ Bijvoorbeeld; inventarisnummers 235, 246, 250, 251, 252, 253, enz.

¹⁹ A. WICHMANS, *o.c.*, p. 788.

²⁰ E. NEEFFS, *o.c.*, p. 9.

²¹ E. DE SEYN, *Dictionnaire historique et géographique des communes belges*, dl. 1, Brussel, 1924, p. 485.

²² E. NEEFFS, *o.c.*, p. 9-10 en A. WICHMANS, *o.c.*, p. 778-785.

²³ J. ROUHART-CHABOT, *Le cartulaire ...*, p. 50.

gebeurt niet gepaard met moreel verval. Hiervan getuigt voldoende de tevredenheid van Vergilius van Lymoges, generaal-abt en reformator van de Orde van Prémontré, bij zijn canonieke visitatie van het klooster in mei 1532 ²⁴.

Hierop volgde echter zeer snel de anticlimax der godsdiensttroebelen. Het klooster te Hombeek werd 3 maal geplunderd: een eerste maal door de beeldenstormers in de zomer van 1566, een tweede maal door de soldaten van Alva in oktober 1572 en een derde maal in 1580 door de soldeniers in dienst van de Staten-Generaal, o.l.v. Van den Tympel en Norrits. Na de eerste twee van deze plunderingen hadden de religieuzen telkens nog gepoogd hun priorij te herstellen en het religieuze leven weer op te vatten. De derde keer moesten zij wel opgeven want op bevel van de Statenvergadering liet de Mechelse Magistraat het verwoeste klooster en een deel van zijn aanhorigheden verkopen. Het werd gekocht door Charles de Levin, heer van Famars, op dat ogenblik gouverneur van Mechelen namens de Staten ²⁵. Ook de landerijen die her en der verspreid lagen werden gedeeltelijk verkocht, o.m. om het losgeld te betalen dat door de Staatsen van de proost werd geëist ²⁶. De nonnen waren reeds naar Keulen gevlucht en keerden pas in 1585 na de herovering van de stad door de Spanjaarden o.l.v. Alexander Farnèse terug ²⁷. Na diverse logementen in de stad betrokken te hebben ²⁸ slaagden zij er uiteindelijk in in 1592 de vroegere refugie van de norbertijnerabdij van St.-Michiels uit Antwerpen, gelegen in de Bruul, te kopen ²⁹. Daar werd in de loop der 17de eeuw het klooster, zoals het nu nog grotendeels in zijn gerestaureerde vorm bestaat, samen met de kerk, opgericht ³⁰.

Ondertussen had zich aan de top van de kloosterorganisatie een belangrijke wijziging voorgedaan. Sinds 1420 had het vrouwenklooster Leliëndaal steeds een proost (wij zouden vandaag zeggen directeur of biechtvader, hoewel de oude functie véél meer dan dat betekende) uit de tot dezelfde orde van Prémontré behorende abdij van Park bij Leuven gehad ³¹. Waar de proosten tevoren vandaan kwamen is ons onbekend. Vermoedelijk was de overgang naar een andere "vader-abdij" het resultaat van een jarenlange vete tussen de vorige proost Petrus van Spoelbergh, monnik van Park, en zijn abt Druys. Deze laatste had namelijk nooit zijn ondergeschikte, noch onmiddellijk na diens verkiezing door de nonnen als proost, noch later, als dusdanig willen installeren. Petrus van Spoelbergh had daarom op zijn sterfbed aan de priorin Petronella van Gottignies aangeraden na zijn dood in gelijk welk premonstratenzerklooster, liever dan in Park, zijn opvolger te kiezen ³².

Uiteindelijk kwam Oisbertus Mutsaerts, monnik van Tongerlo in de plaats van Petrus van Spoelbergh terecht. Voor Leliëndaal betekende deze overgang naar de bescherming van Tongerlo, een vooruitgang. Deze abdij was namelijk veel rijker dan Park en kwam dan ook meermaals financieel tussenbeide in de uitgaven van de priorij ³³. Buiten de bouw van de nieuwe kerk en de verdere afwerking van de kloostergebouwen

²⁴ E. NEEFFS, *o.c.*, p. 10 en inventarisnummer 5.

²⁵ IDEM, *ibidem*, p. 11-14.

²⁶ L.A. GEVELERS, *Eene treurige bladzijde uit Leliëndaal's verleden*, Leuven, 1913, 11 p.

²⁷ E. NEEFFS, *o.c.*, p. 15-16.

²⁸ L. A. GEVELERS, *o.c.*

²⁹ IDEM, *ibidem*, p. 10.

³⁰ E. NEEFFS, *o.c.*, p. 17-21; L. DELPLACE, *Notre Dame du Val-des-Lys. Eglise des Pères de la Compagnie de Jésus à Malines*, Mechelen, 1901, 16 p.; L. GEVELERS, *Lucas Fayd'herbe en de Kerk van Leliëndaal*, Leuven, 1911, 29 p.; A. GOOVAERTS, *Les Oeuvres de sculpture, faites au XVIIe et XVIIIe siècles, pour l'église du prieuré de Leliëndaal à Malines*, Mechelen, 1892, 27 p.

³¹ L. A. GEVELERS, *Gisbertus Mutsaerts, eerste proost van Leliëndaal uit de abdij van Tongerlo*, overdruk uit *Mechlinia*, 1923, p. 5 en A. D'HAENENS, *Abbaye de Parc, à Heverlee*, in *Monasticon belge*, tome IV, troisième volume, Brussel 1969, p. 773-828.

³² IDEM, *ibidem*, p. 7.

³³ E. NEEFFS, *o.c.*, p. 19.

kende Leliëndaal, tot aan zijn afschaffing in 1783 door Jozef II, een rustig bestaan. Na het uitdrijven der norbertinessen werd het pand nog tussen 1786 en 1798 door de Ursulinen bewoond ³⁴.

Hier nog enkele gegevens van praktische aard voor de gebruiker van deze inventaris. De nummering loopt onafgebroken door van 1 tot 500. Wanneer evenwel onder het nummer "Gr." staat, betekent dit dat het om een stuk van groot formaat gaat dat niet in de gewone archiefdozen kon opgeborgen worden. Het is dus nodig dit te vermelden op het aanvraagformulier of bij de referentie teneinde het opzoeken van het stuk door het archiefpersoneel te vergemakkelijken. De registers kregen een nieuw nummer in deze inventaris maar ook het oude nummer volgens het klassement van V. Hermans in dl. VIII van de oude inventaris werd vermeld. Dit gebeurde uiteraard niet met de losse stukken in deel VI van zijn inventaris vermeld, omdat dit klassement, voor wat betreft de kerkelijke aangelegenheden althans, sinds lang volledig verstoord is. Stukken uit het Aartsbisschoppelijk Archief, zoals boven vermeld, kunnen voorlopig (1983) slechts daar geraadpleegd worden. In het register werden achter de persoons- of plaatsnamen het (de) nummer(s) van het (de) stuk(ken) waarin zij voorkomen vermeld. Uiteraard bevinden zich hierin slechts de namen die in de regesten of beschrijvingen werden opgenomen en niet alle in de stukken voorkomende namen. Betreffende de reeds gepubliceerde akten verwijzen wij naar de voetnoten van E. Neeffs, *Le monastère ...* en J. Rouhart-Chabot, *Le cartulaire ...*. De bibliografie vindt men in N. Backmund, O. Praem, *Monasticon Praemonstratense*, Straubing, 1952, dl. II, p. 299-301. In de regesten van losse stukken werden de data van vóór 1 januari 1576 omgerekend in nieuwe stijl ³⁵.

Tot slot danken wij hier heel bijzonder de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen en het Mechels Stadsbestuur die beiden door hun materiële tussenkomsten, de publikatie van deze inventaris mogelijk maakten. Onze dank gaat eveneens uit naar Dr. F.G.C. Beterams en de heer F. L. Van de Wijngaert, voor hun waardevol advies en voortdurende bereidwillige hulp.

Henri INSTALLÉ
Stadsarchivaris

³⁴ IDEM, *ibidem*, p. 21-23.

³⁵ Vanaf 1 januari 1576 wordt het jaarcijfer in heel de Nederlanden en ook te Mechelen met nieuwjaarsdag veranderd en verlaat men de paasstijl. Dit ingevolge ordonnantie van Filips II van 16 juni 1576 gegeven te Antwerpen en geadresseerd aan de Raad van Vlaanderen (*Tweeden Placaat-Bouck... van Vlaanderen*, Gent, 1629, p. 727-729 en J.J. de MUNCK, *Gedenkschriften dienende tot opheldering van het leven... van den Heylighen...Rumoldus*, Mechelen, 1777, p. XII).